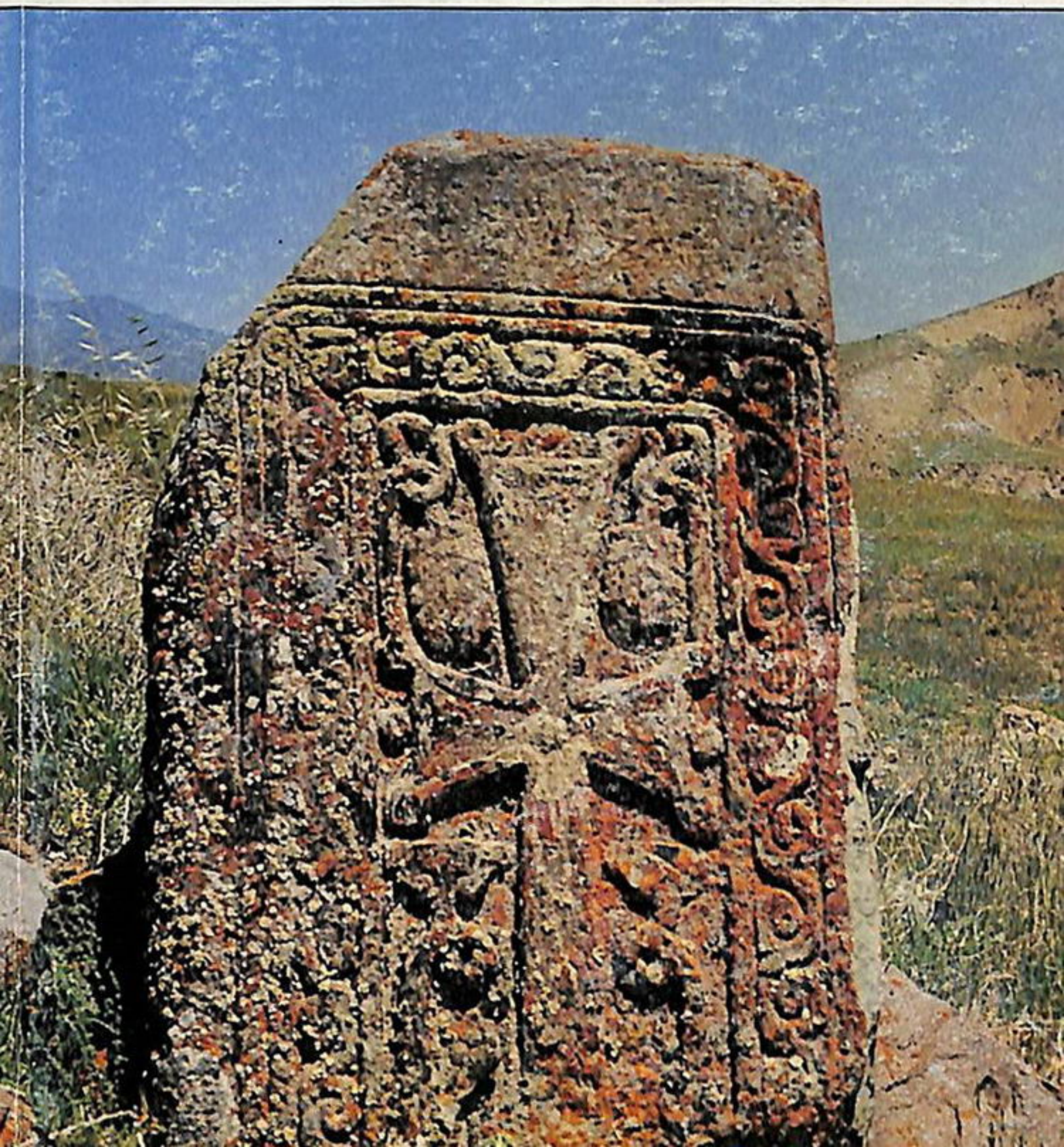

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԽԱՉԲԱՐԵՐԸ

ԱՐԳԱՄ ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՔՐԻՍՏՈՆԵՈՒԹՅԱՆ
ԸՆԴՈՒՆՄԱՆ 1700-ԱՄՅԱԿԻՆ
DEDICATED TO 1700 ANNIVERSARY
OF CHISTIANITY IN ARMENIA

Հրատարակվում է
ՀՈՎԱՆԱՎՈՐՈՒԹՅԱՄԲ
ԱՄՆ-ի Արեւելյան երջանի եւ Կանադայի Կիլիկյան թեմի առաջնորդ
ԲԱՐՁՐԱՇՆՈՐՀ Տ. ՄԵՍՐՈՊ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՇՇՅԱՆԻ
ԵՎ ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹՅԱՄԲ
ՏԵՐ ԵՎ ՏԻԿԻՆ ՍԱՐԳԻՍ ԵՎ ՀԵՐՄԻՆԵ ՆԱԶԱՐՅԱՆՆԵՐԻ
(Վաշինգտոն ՏԻ ՍԻ, ԱՄՆ)
Ի հիշատակ իրենց ծնողաց՝
ԳԵՎՈՐԳ ԵՎ ԱՐՈՒՍՅԱԿ ՆԱԶԱՐՅԱՆՆԵՐԻ

—
This publication is sponsered by the grandeur
ARCHBISHOP D. MESROP ASHCHYAN
(Leader of the Armenian church in
East region of USA and Canada)
And also by the means of
MR SARKIS AND MRS HERMINE NAZARYAN
(Washington D.C. USA)
For the memory of their parents
KEVORK AND AROUSYAK NAZARYAN

DEPARTMENT FOR PRESERVATION OF MONUMENTS OF REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY ACADEMY OF SCIENCES OF ARMENIA
RESEARCH ON ARMENIAN ARCHITECTURE (RAA)

ARGAM
AYVAZIAN

THE KHACHKARS OF NAKHIJEVAN

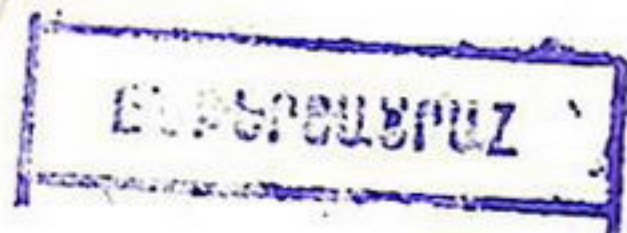
YEREVAN 1996

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՀ ԳԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՄԻՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ

726(479.25)/09

ԱՐԳԱՄ

ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԽԱՉՔԱՐԵՐԸ

A II
84026

ԵՐԵՎԱՆ 1996

ԳՍԴ 85.12

Ա-551

Խմբագիր՝
դասնական գիտությունների թեկնածու
ԳՐԻԳՈՐ ԿԱՐԱԽԱՆՅԱՆ

Ուսումնասիրությունը հրահարակության է դասրասել «Հայկական ճարհարադեսությունն ուսումնասիրող կազմակերպությունը»

ԱՅՎԱԶՅԱՆ Ա. Ա.

Ա-551 ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԽԱԶՐԱՐԵՐԸ.- Եր., «Հուշարչան», 1996, 80 էջ (հայերեն, անգլերեն)

Պարկերագրքում համառոտ է հանրամարչելի ներկայացվում է պատմական Նախիջեանի գավառների խաչքարերը եւ նրանց արվեստը: Նախապեսված է մասնագետների, հայ ժողովրդի պատմությամբ ու միջնադարյան արվեստով զբաղվողների եւ ընթերցող լայն շրջան ներկայացնող համար:

Ա 490 20 2000 (4)
705 (01) 96

ԳՍԴ 85.12+85.113 (2Հ)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՌԻՐՎԱԳԻԾ

Խաչքարերը միջնադարյան Հայաստանի քանդակագործական արվեստի տարածված ու ամենատարած կոթողներից են, հայ ժողովրդի նյութական մշակույթի անթերի ճաշակի, գեղեցիկի ու վեհի ըմբռնման դարավոր գաղափարների հավերժացումները:

Հայ ժողովրդի անցյալում, նրա մշակույթի բազմազան բնագավառներում խաչապատերը սկզբնավորվել է դեռևս Ք. ա. IV-II հազարամյակներում: Օրինակ, ինչպես Գեղամա, Սյունայ լեռների, այնպես էլ Նախիջևանի Նավասարի ժայռապատերներում (նկ. 2, 3), մի շարք հնավայրերից հայտնաբերված խեցեղենի (նկ. 4) եւ այլ հնագիտական իրերի վրա պատկերված են խաչի նշաններ: Հեթանոսական շրջանում հայերը խաչանշանով խորհրդանշում-հասկանում էին արեւն ու երկինքը, աշխարհի չորս կողմերը, բնության չորս տարրերը, նրանց հավերժության գաղափարը: Հայաստանում քրիստոնեության ընդունումից հետո, 325 թ. Տիեզերական Ա ժողովի որոշմամբ խաչանշանը դարձավ հայերի համար մարմնավորելով հնավանդ գաղափարախոսությունը դարձավ նոր դավանանքի խորհրդանիշ: Եւ այդ խորհրդանիշի շուրջը մարմնավորված հավաքքն այնքան զորեղ ու արմատական դարձավ, որ հայ ժողովուրդը հոգեւոր ու կրոնական, իմաստասիրական ու մեկնողական բնույթի գաղափարախոսությունից բացի IV-VII դարերից սկսած համամարդկային տարաբնույթ քանդակագործական արվեստում սրելոճեց մի նոր ճյուղ՝ խաչքարային քանդակագործության արվեստը: Վերջինս համաշխարհային քանդակագործական արվեստում դարձավ հայերի մենաշնորհը եւ պահպանեց իր անվանման հայեցի չեւը՝ խաչքար, խաչքարային արվեստ: Հայկական խաչքարերի արվեստը նախեառաջ պատմական ու մշակութային երեւոյթ է, որը իր մեջ ներառում է հայկական կոթողային արվեստի հնամենի ավանդներն ու քանդակագործական նվաճումները:

Նախիջևանի գավառներում, ինչպես եւ պարմական Հայաստանի մյուս շրջաններում, խաչքարերը որպես կոթողային հուշարձաններ երևան են եկել դեռեւս մինչեւ VII-VIII դարերը, այդպէս գոյություն ունեցած կոթողային հին հուշարձանների օրինակով: Այնուհետեւ IX դարից հետո, երբ հայկական քանդակագործական արվեստում չեափորվեց խաչքարերի բուն կազմությունը, կոթողային հուշարձանները փոխարինվեցին խաչքարերով, որոնք մեծ ընդունակություն ու փարածում գտնելով, կանգնեցվեցին Նախիջևանի լեռնաշխարհի ամեն մի անկյունում: Եւ այդ զարմանահրաշ կոթողները, լինեն դրանք եկեղեցիների ու վանքերի մօտ, թե նրանց որմնքում, գերեզմանադրներում, թե լեռնալանջերին, բլուրների, թե լեռնագագաթների վրա, հմայում են իրենց կարարման նրբությամբ ու յուրօրինակությամբ:

Նախիջևանի փարածքում IX-XVII դարերի քարգործ վարպետները ստեղծել են խաչքարային արվեստի հարուստ ժառանգություն: Կոթողային այդ հուշարձանները, անցնելով զարգացման աստիճանական փուլերով, ունեն փարատեսակ կազմություն, հորինվածքների բազմազանություն, որոնց արվեստը, զուգորդվելով Կեդի մանրանկարչական դպրոցների արվեստի հետ, հարուստ նյութ է ընձեռում հայ ժողովրդի զարդարվեստի, քանդակագործության, նկարչության, կիրառական արվեստի եւ այլ բնագավառների նախընթաց դարերի մշակույթի պարմության ուսումնասիրման համար:

Ինչպես բովանդակ Հայաստանի ամեն մի անկյունում, այնպես էլ Նախիջևանի փարածքում մեկ հազարամյակից ավելի ժամանակահատվածում կանգնեցվել են փասնյակ հազարների հասնող խաչքարեր ու կոթողներ: Դրանց ուսումնասիրությունն ապացուցում է, որ այսպէս խաչքարեր են կանգնեցվել դեռեւս IV-V դարերից: Ըստ ժամանակագրության եւ կարարման փեխնիկայի Նախիջևանի վաղ շրջանի կոթողները խաչքարերի հորինվածքների եւ չեաարեղծման ժամանակի (IX-X դարերի) արվեստին բնորոշ եղանակով քանդակված են մեծ մասամբ փարքեր չափերի կտրվածքներով սեղանակերպ կամ կամարաձև քարերի վրա (նկ. 5-26, 45-47): Դրանց ամբողջ մակերեսի վրա պատկերված է մեծ խաչի հորինվածքը: Հարթ կամ եռանկյունի կտրվածքներով ու ակոսներով երկնյուղ խաչաթելերի ծայրերին կամ էլ նրանց կողերին քանդակված են բնական չափերի բուսական զարդեր՝ նռան, խաղողի, ոսրերի ու ցողունների պատկերներ, որոնք արտահայտում են խաչի ծաղկման, փթթման,

Նախիջևանի, քարակալ կոթող
Nakhijevan, stone monument

նրա կենարար ուժի գաղափարը: Պատվանդանները, որոնց վրա կրաշաղախով կանգնեցվել են խաչքարերը, սովորաբար ցածր են, հողի մակերեսին հավասար:

Ասորիճանական զարգացման ընթացքում XI դարից Նախիջևանի խաչքարերի կազմման արվեստում պատվանդաններն ասորիճանաբար քարջրացվել են հողի մակերեսից, խաչի պատկերը և նրա հարթությունը պարվել են զանազան բուսական և երկրաչափական քանդակներով: Իրենց կառուցվածքներով առանց նախնի և շեշտվում են խաչքարերի խորանները, խաչաքանդակների հորիզոնական թեւաքանդակների երկու փոքրիկ խաչապատկերների հորիզոնվածքները, կոթողների ճակատային ու կողային հարթություններն ու զարդաքանդակները: Սի խոսքով, նախկինում միայն խաչի նշանը պատկերող քարերը սկսում են վերածվել զարդաքանդակներով կոթողների (նկ. 27–44, 48–53, 62–65):

Ինչպես IX-X դարերում, այնպես էլ մինչև XVII դարը Նախիջևանի խաչքարային արվեստում ցուրտված մոտիվ է մնացել հայկական հինավուրց հորիզոնվածքներից մեկը՝ խաչաքանդակի պատկերումը Գողգոթա–գիկկուրարի եռասորճան պատվանդանի վրա, իսկ Ջուղայի խաչքարերի XVI-XVII դարերի այդօրինակ պատկերումներում՝ եռասորճան պատվանդանի վրա տեղադրված է նաեւ Գողգոթայում թաղված նախաճարդ Ադամի գլխի քանդակը:

XII-XIII դարերից սկսած Նախիջևանի խաչքարերի հորիզոնվածքներում խաչապատկերների պատվանդաններով հիմքերի մոտիվների հետ զուգահեռ օգտագործվում են քանդակազարդ գնդի կամ շրջանաճև, ինչպես նաեւ հավերժության նշանի խորհրդանիշ քանդակները: Խաչաթեւերի ծայրերի նախկին կոոր ու հարթ ճևերն ասորիճանաբար ընդունում են բողբոջների, տերեւի տեսք, իսկ ներքեւի խաչաթեւերից դուրս եկող բուսական զարդամոտիվներն ասորիճանաբար վեր են ածվում երկրաչափականի:

Նախիջևանի խաչքարային արվեստում XII-XIV դարերից սկսած խաչքարերի մակերեսները մշակվում են մեծ արվեստով, հաղթահարվում է կանոնական կաշկանդվածությունը: Խաչապատկերները տաղանդաշար վարպետների անհատական մոտեցումների ու գեղագիտական քարջր ընկալումների շնորհիվ զարդարված են այնպիսի նրբակյուռ, բազմազան քանդակներով, որ այդ կոթողների մեծագույն մասն իրենց ժամանակների հիշատակներ լինելուց բացի քարջրարվեստ ու յուրօրինակ

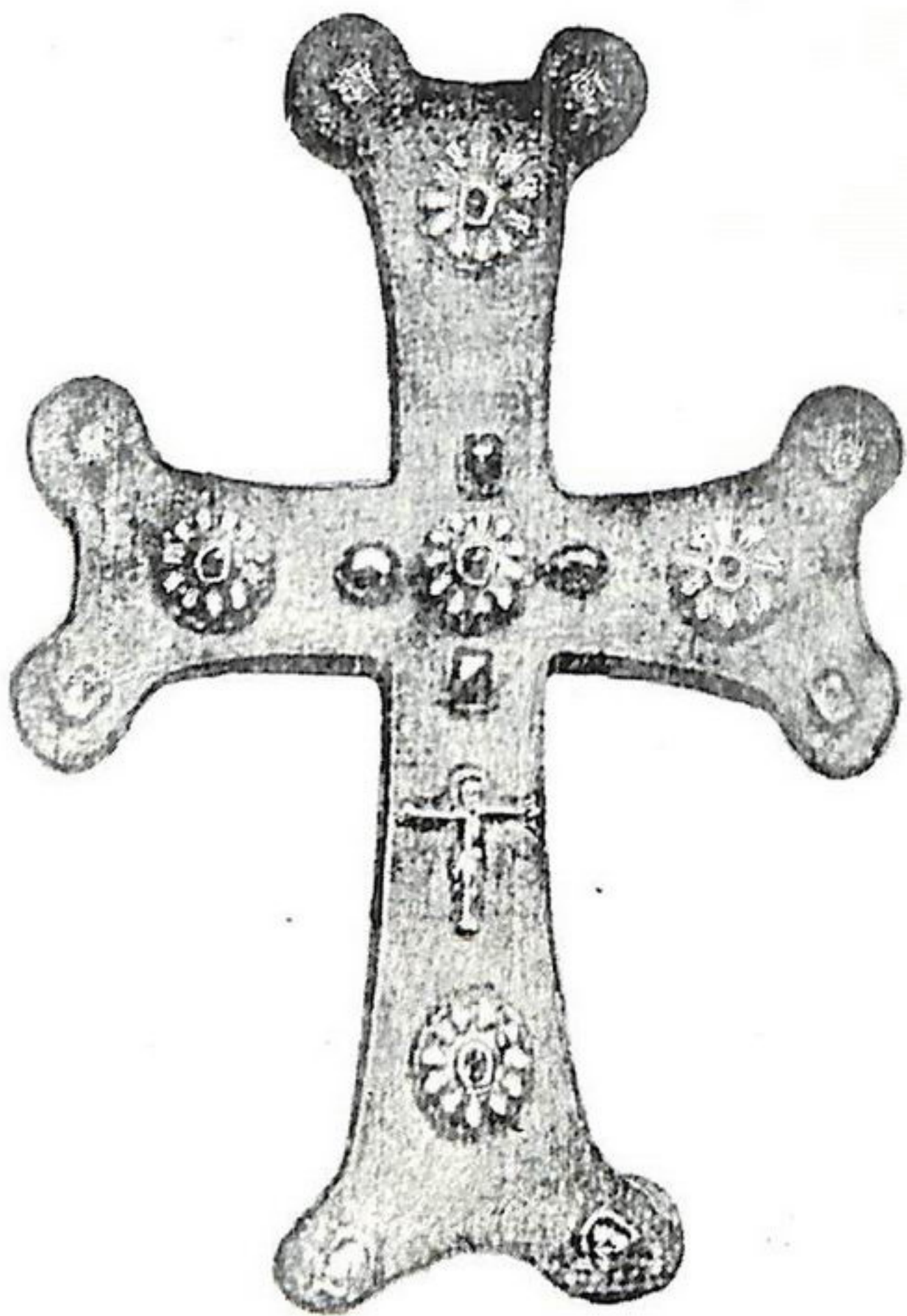
Ջուղա, խաչքարի մանրամաս, XVI դ.

Jugha, khachkar, a detail, XVI c.

աշխատանքներ են: Հետագայում այսպեղ, չբնօրինակով ինքնատիպ այդ արվեստի սրելոծման ավանդույթները, XV-XVII դարերում կերպվում են բազմահազար (նկ. 54-55, 65-68) կոթողներ եւս, որոնց գլուխգործոցն, անշուշտ, Ջուղայի խաչքարերի անդամն է: Կատարման վարպետությամբ ու նրբաոճ արվեստով աչքի ընկնող Ջուղայի խաչքարերը (նկ. 56-61, 71-79), որ մի առանցքին դարձնում էին հուշարձաններ են, ոչ միայն Նախիջևանի խաչքարերի, այլեւ հայոց խաչքարային արվեստի պատմության մեջ եզրափակում են հայ մշակույթի այդ ինքնատիպ կոթողների զարգացման պատմական ընթացքը (XVII դ. այսպեղ կանգուն էր 10 հազարից ավելի խաչքար, իսկ այժմ՝ 3 հազարից ավելի):

Նախիջևանի խաչքարային ժառանգությունն աչքի է ընկնում նաեւ իր վիճագրությամբ: Բոլորաչափ, ուղղաչիգ երկաթագրերով, նուրբ գրերով արձանագրությունները սովորաբար բանդակվել են քարերի ներքեւի ազար հարվածներում, ճակատային մասերում, կողերին ու քիվերի վրա: Խաչքարերի խորաքանդակ եւ քարքարանդակ արձանագրություններն իրենց ոճով միահյուսվում են խաչքարերի բանդակազարդերի հետ եւ մեծամասամբ գեղագիր գրչագրություններ են:

Նախիջևանի IX-XVII դարերի խաչքարային արվեստն իր ընդհանրություններով եւ յուրահատկություններով պարզաճ պեղ է զբաղեցնում հայ ժողովրդի սրելոծած նյութական մշակույթի բնագավառում:

Աբրակունիսի ս. Կարապետ վանքի «Հազարփրկիչ»
խաչը, XIV-XV դդ.

The "Hazaraprkich" cross of St. Karapet Monastery
in Aprakynis, XIV-XV cc.

BRIEF HISTORICAL SURVEY

The most captivating and widespread monuments of sculpture art in medieval Armenia, khatchkars incarnate and eternalize the old ideas of beauty and loftiness.

The cross figure was created in the IV-II mill. B. C. and had been used by various aspects of art. The cross figures can be found in the rock-carvings of the mountains of Geghama, Syounyats, Navasar in Nakhijevan region (pl. 2, 3) as well as on the pottery (pl. 4) and things excavated in a number of ancient settlements. In the heathen times Armenians via the cross symbols used to express the sun and the sky, the four points of the Earth, the four elements of life and the idea of eternity. After Armenians had announced the Christianity as a state religion the Ecumunical Council A (in 325) passed a decision and the cross figure once again became the incarnation of old ideas and the symbol of the new faith. This faith towards that symbol became so firm and so mighty that Armenian people parallel to the spiritual and religious, philosophic and interpreting ideas created a new branch of sculpture art beginning from IV-VII centuries. That was the sculpture art of khachkars. This art has become a monopoly in the world and is famous with its Armenian name-khachkar. The khachkar art in Armenia is, first of all, historical and cultural phenomenon. It includes the ancient traditions and sculptural achievements of the monumental art in Armenia.

Study of memorial monuments of Nakhijevan shows that in the Nakhijevan provinces as well as other regions of historical Armenia, khachkars were based on the example of ancient memorials in the Armenian art of sculpture and began to appear in the VII-VIII centuries. Thereafter, in the IX century and later, when khachkars began to take shape and their purpose became evident, previous monuments were replaced by khachkars. Those khachkars were well accepted and widely spread; they were put up in almost every sin-

Ջուղա, 1581
Jugha, 1581

gle corner of Nakhijevan. Those remarkable monuments, be they near churches or monasteries or within their walls, in graveyards or on alpine slopes, on hills or on mountain peaks, charm people with their high art.

In the IX-XVII centuries, masons, stone workers and sculptor-masters and architects created a rich heritage in the art of khachkars on the territory of Nakhijevan, which as melodies of stone in Mesropian letters of our past and our history, are spread separately or in groups all over the land. Those monumental memorials, having gone through all stages of development, have their compositional variants and diverse forms, whose art, parallel with that of miniature painting schools, provides rich material for the study of decorative arts of the Armenian people, its sculpture, painting, applied arts and other branches of its cultural history of previous eras.

As in every corner of Armenia so too in Nakhijevan, tens of thousands of khachkars and similar monuments were carved in a period of more than a thousand years.

Study has revealed that here khachkars were put up as early as in the IV-V centuries. In chronological details and technique, early Nakhijevan monuments are characteristic of this art in the composition of khachkars and the creation of different shapes (IX-X cc) when large and small carvings were made on flat stones or those with arches at the top (pl. 5-26, 45-47). The composition of a large cross is placed over its entire surface. Plant ornaments in their natural size, such as pomegranate, grapes, branches are placed using deep flat or triangular cuts on the ends of both wings of the cross or on their sides. These express the blossoming, flourishing of the cross and symbolize its vital energy. The pedestals on which khachkars were reinforced with limestone mixtures, were usually low, on a level with the ground.

During various stages in their development beginning with the XI century, pedestals in the art of Nakhijevan khachkars gradually rose up above the level of the earth, the cross and its surface were covered with various plant and geometric reliefs. In its construction, the khorans of khachkars, the two small compositions under the horizontal wings of the crosses, the facade and side areas of the monuments and the pictorial reliefs were stressed, becoming distinctive. In other words, stones which previously bore only the picture of the cross were transformed into monuments with reliefs (pl. 27-44, 48-53, 62-65).

As in the IX-X centuries, also, till the XVII century the motif most widespread of the Nakhijevan khachkars was an old Armenian composition: the presentation of the cross on a three-storeyed pedestal of Golgotha-Ziggurat.

The relief of Adam, the first man buried in Golgotha may also be found in the XVI-XVII century compositions of Jugha khachkars with similar three-stepped pedestals.

Beginning with the XII-XIII centuries, parallel with motifs presenting crosses on pedestals, rosettes decorated with reliefs or circles as well as those reliefs symbolic of eternity were used in the compositions of Nakhijevan khachkars. The former round or flat ends of cross wings gradually took the shape of blossoms and leaves, while the plant decorative motifs in the area below the wings of the cross were gradually transformed into geometric ones.

Beginning from the XII-XIV centuries, as everywhere else, so too in the art of Nakhijevan khachkars the entire surface of khachkars was covered with great artistic mastery, without any limitations. Due to the individual approach of talented masters and their high aesthetic skills, khachkars were decorated with such diverse fine reliefs that the greater part of those monuments, in addition to being memorials of their time are interesting works of great art. Later, without breaking off from creative art traditions, many thousands of memorials were created here, in the XV-XVII centuries (pl. 54-55, 65-68), whose masterpieces were, most certainly, the forest of Jugha khachkars (In XVII century here were more than 10 thousand khachkars intact, now there are more than 3 thousand). Jugha khachkars, outstanding for their skilled mastery and fine artistic qualities, which belong to a separate school, are the final stage of not only Nakhijevan khachkars but the final stage in the historical development of these unique monuments of Armenian culture (pl. 56-61, 71-79).

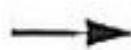
The heritage of Nakhijevan khachkars also lies in its epigraphy. Written in boloragir, vertical yerkatagir, inscriptions were usually carved in the lower free space of the stone, on frontal facades, sides and eaves. Low-relief and high-relief inscriptions on khachkars are, epigraphically and stylistically, tied with the decorative reliefs on khachkars and have beautifully carved letters.

The art of Nakhijevan khachkars of the IX-XVII centuries, in their features both general and specific, extend beyond the limits of the history of Nakhijevan and occupy an appropriate place in the culture of the Armenian people.

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ

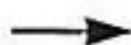
ILLUSTRATIONS

3. Նավասարի
խաչապատկերներով
ժայռապատկերներից
(գրչամկար)

3. Navasar, cross figures in the
rock carvings

4. Խաչապատկեր Մոկրաբլուրի
(Քյոլ Թափա) խեցեղենի
վրա (Ք.ա. III-II
հազարամյակներ)

4. Mokrabluor (Kyol tepe),
a cross figure on the pottery
(III-I mill. B. C.)

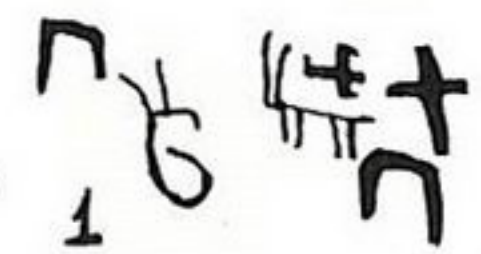
ԱՊ 84026

1. Բջնակ, շինակերպ կոթող (Ք. ա. III-I հազարամյակներ)
 1. Bjnak, a fish-like monument (III-I mill. B. C.)

2. Խաչապարիկեր Նավասարի ժայռապարիկերնրում
 (Ք. ա. III-I հազարամյակներ)
 2. Navasar, a cross figure in the rock carvings (III-I mill. B. C.)

2- Այվազյան Ա.

ՀԱՅԿ.ՍՍՊ ԳԻՏՈՒՆՈՒՆԵՐԻ
 ԶԱՆԿԱԿԱՆԱՅԻՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

5. Փարակա, հավասարաթև խաչքար, VII-IX դդ.
5. Paraka, round and equal-winged khachkars, VII-IX cc

6. Նորս, IX-X դդ.

6. Nors, IX-X cc.

7. Ագարակ, IX-X դդ.
7. Agarak, IX-X cc.

8. Ագարակ, IX-X դդ.
8. Agarak, IX-X cc.

9. Ագարակ, IX-X դդ.
9. Agarak, IX-X cc.

10. Փարակա, X-XI դդ.
10. Paraka, X-XI cc.

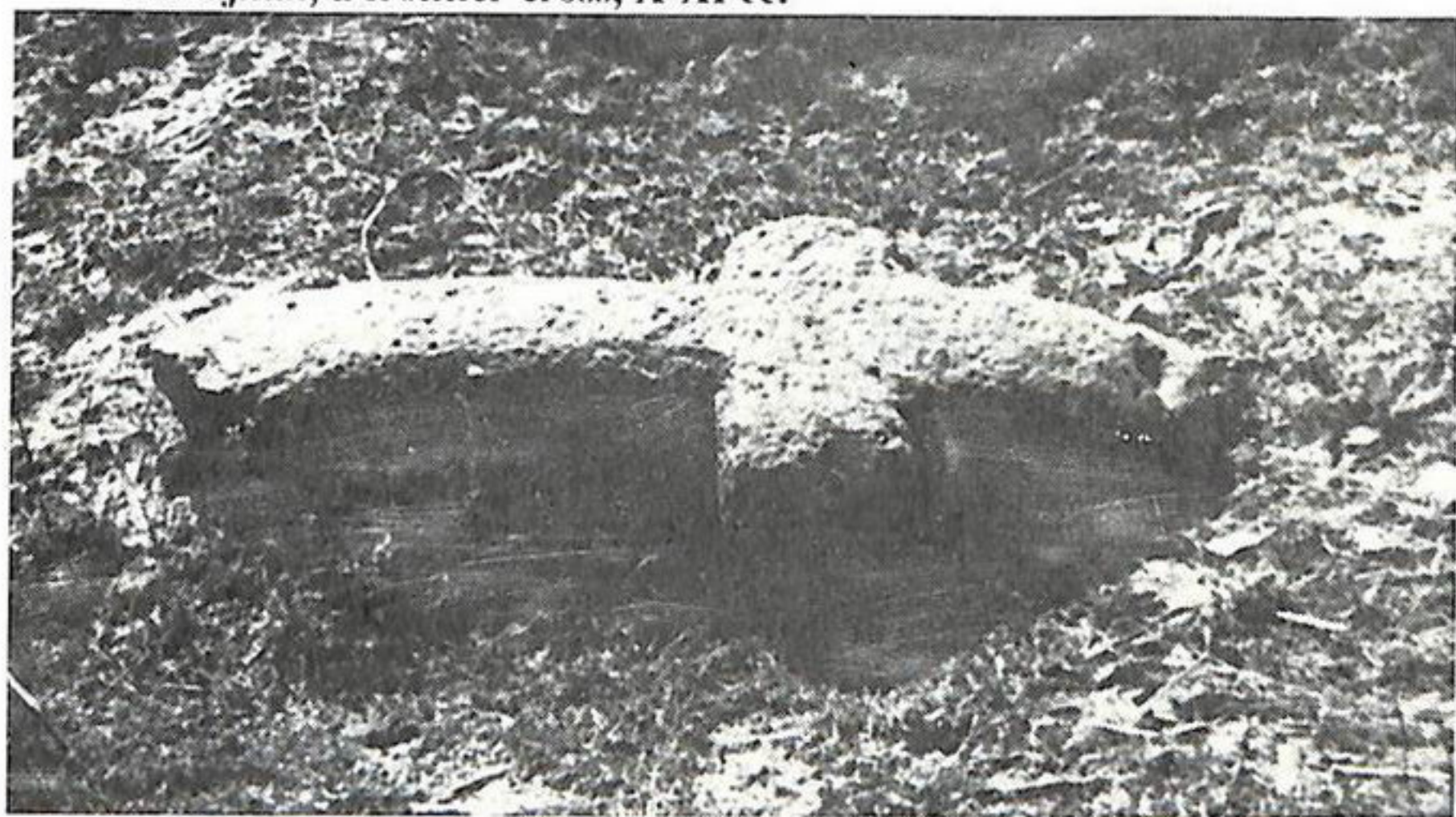

11. Օծուփ, X-XI դդ.
11. Otzop, X-XI cc.

12. Օծովի, X-XI դդ.
12. Otzov, X-XI cc.

13. Բջնակ, սահմանախաչ, X-XI դդ.
13. Bjnak, a frontier cross, X-XI cc.

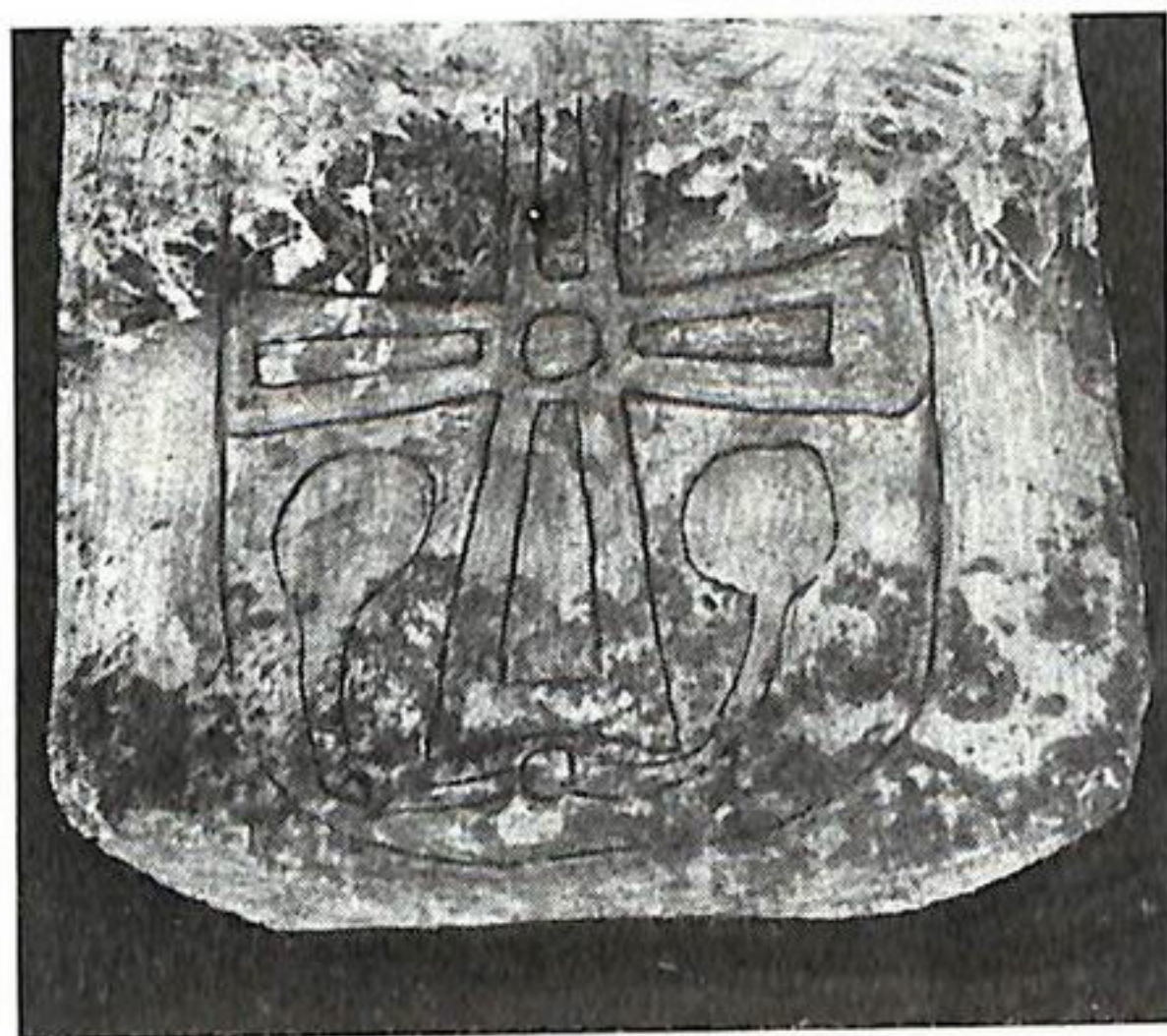

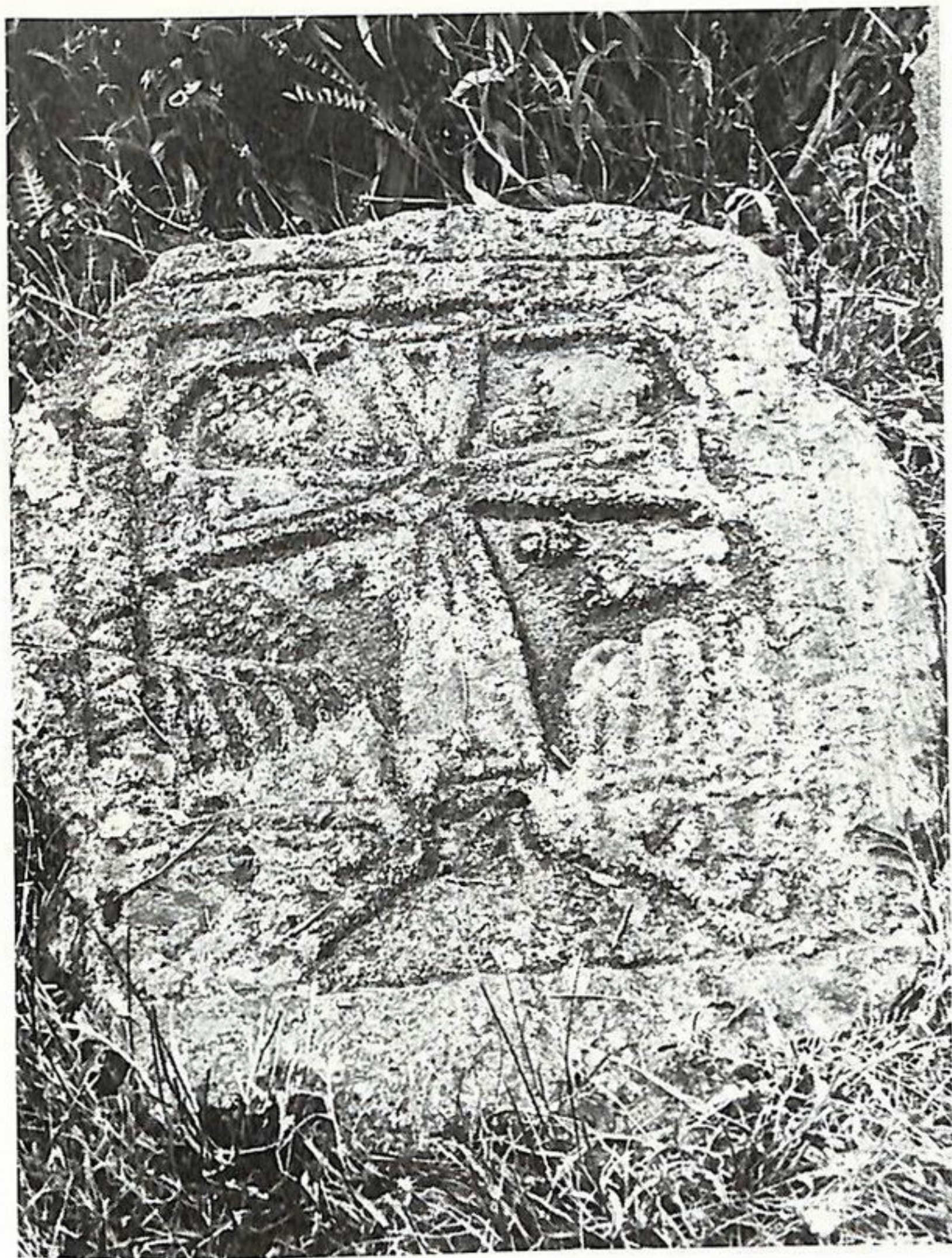
14. Աբրակունիս, X դ.
14. Abrakounis, X c.

15. Նորս, X-XI դդ.
15. Nors, X-Xi cc.

16. Փարակա, X դ.
16. Paraka, X c.

17. Բիստ, X-XI դդ.
17. Bist, X-XI cc.

18. Ազնաբերդ, IX-X դդ.
18. Asnaberdd, IX-X cc.

19. Այգունի, IX-X դդ.
19. Mtzgoun, IX-X cc.

20. Փարակա, IX-X դդ.
20. Paraka, IX-X cc.

21. Փարակա, IX-X դդ.
21. Paraka, IX-X cc.

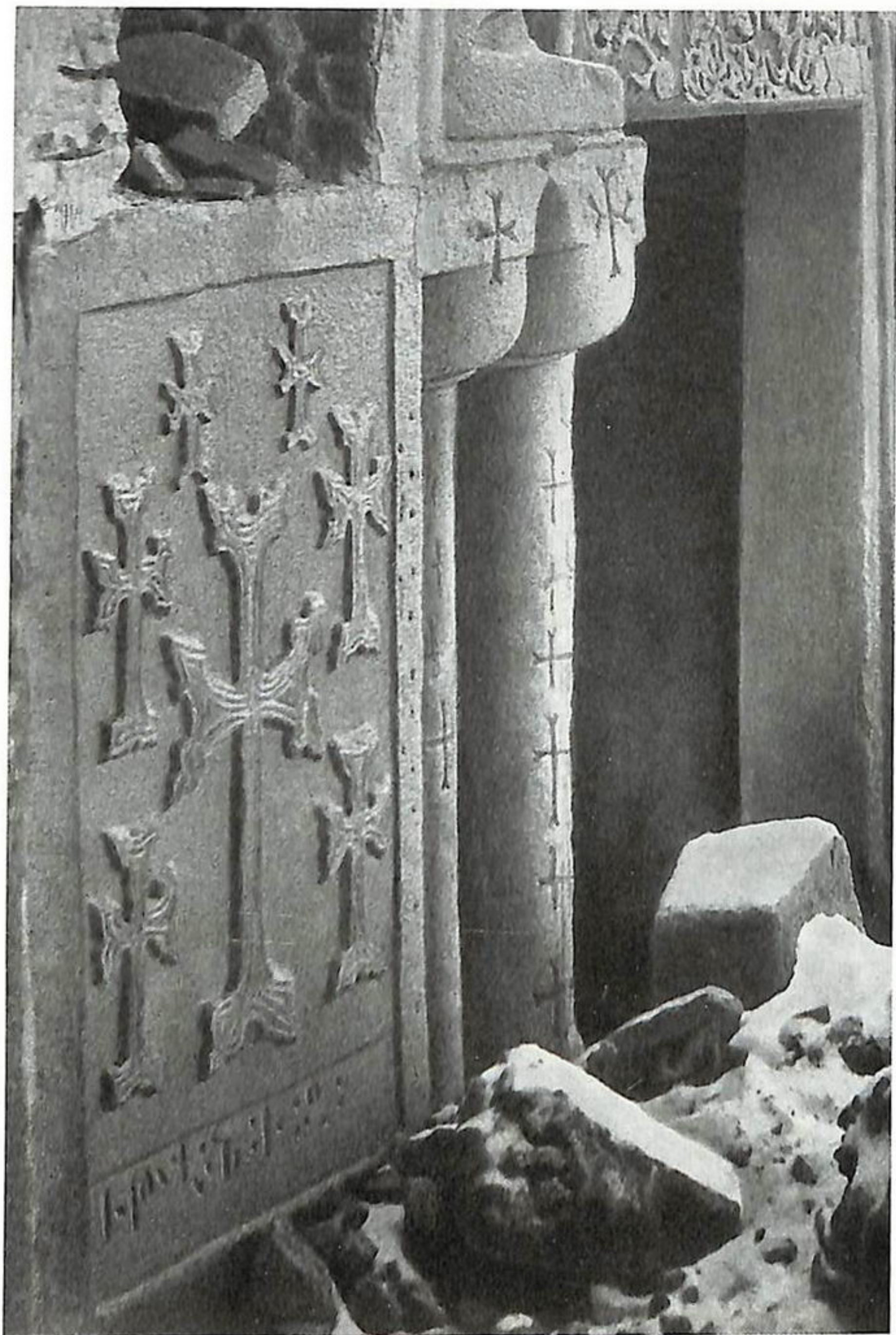

22. Շորոտ, 926 թ. (կանգնեցվել է մի խումբ շորոտեցիների հոգու փրկության համար)

22. Shorot, 926 (built for the sake of salvation of a group of shorotians)

23. Նորակերտ, 951 թ. (կանգնեցվել է Հովհաննեսի հիշատակին)
 23. Norakert, 951 (erected in the memory of Hovhannes)

24. Աստապատ, Ս. Ստեփաննոս կամ Կարմիր վանք, 977 թ.
24. Astapat, St. Stepannos or Karmir vank (monastery), 977

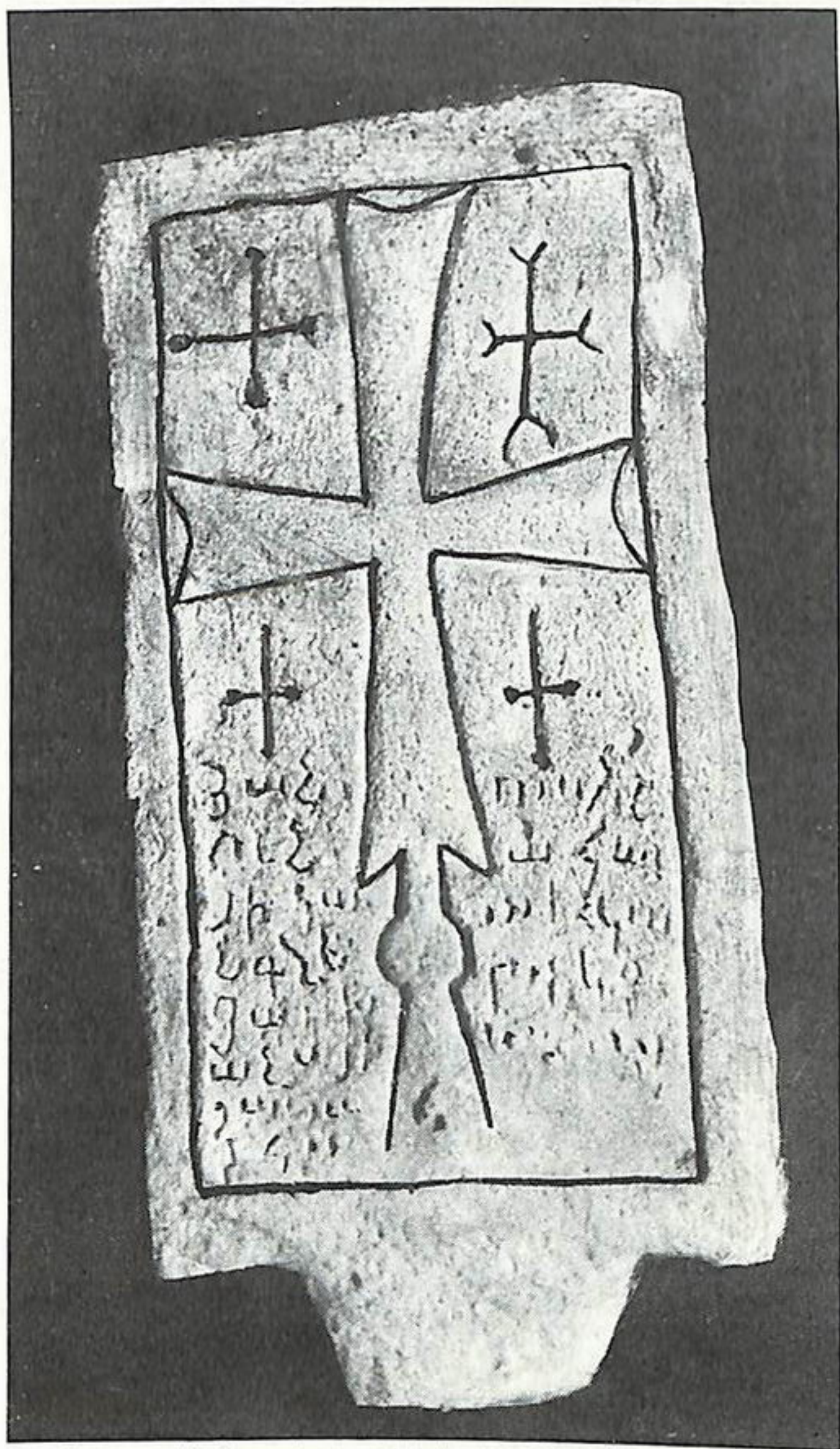

25. Շորոտ, 1068 թ. (կանգնեցվել է Վարդինկայի հոգու փրկության համար)

25. Shorot, 1068 (erected for the salvation of Vardinka)

26. Նորս, X-XI դդ.
26. Nors, X-XI cc.

27. Շորոտ, Ս. Աստվածատնի վանք, XI-XII դդ.
 27. Shorot, St. Astvatzatzin monastery, XI-XII cc.

28. Օծոփ, Ս. Աստվածածին վանք, XI-XII դդ.
 28. Otzop, St. Astvatzatzin monastery, XI-XII cc.

29. Օծոփ, Ս. Աստվածածին վանք, XI-XII դդ.
29. Otzop, St. Astvatzatzin monastery, XI-XII cc.

30. Զարին-Զառ, XI-XII դդ.

30. Zarin-Zar, XI-XII cc.

31. Նորս, XI-XII դդ.
31. Nors, XI-XII cc.

32. Եորս, 1183 թ.
32. Nors, 1183

33. Օձուփ, Ս. Ստեփանոս եկեղեցի, XI-XII դդ.
33. Otzop, St. Stepanos church, XI-XII cc.

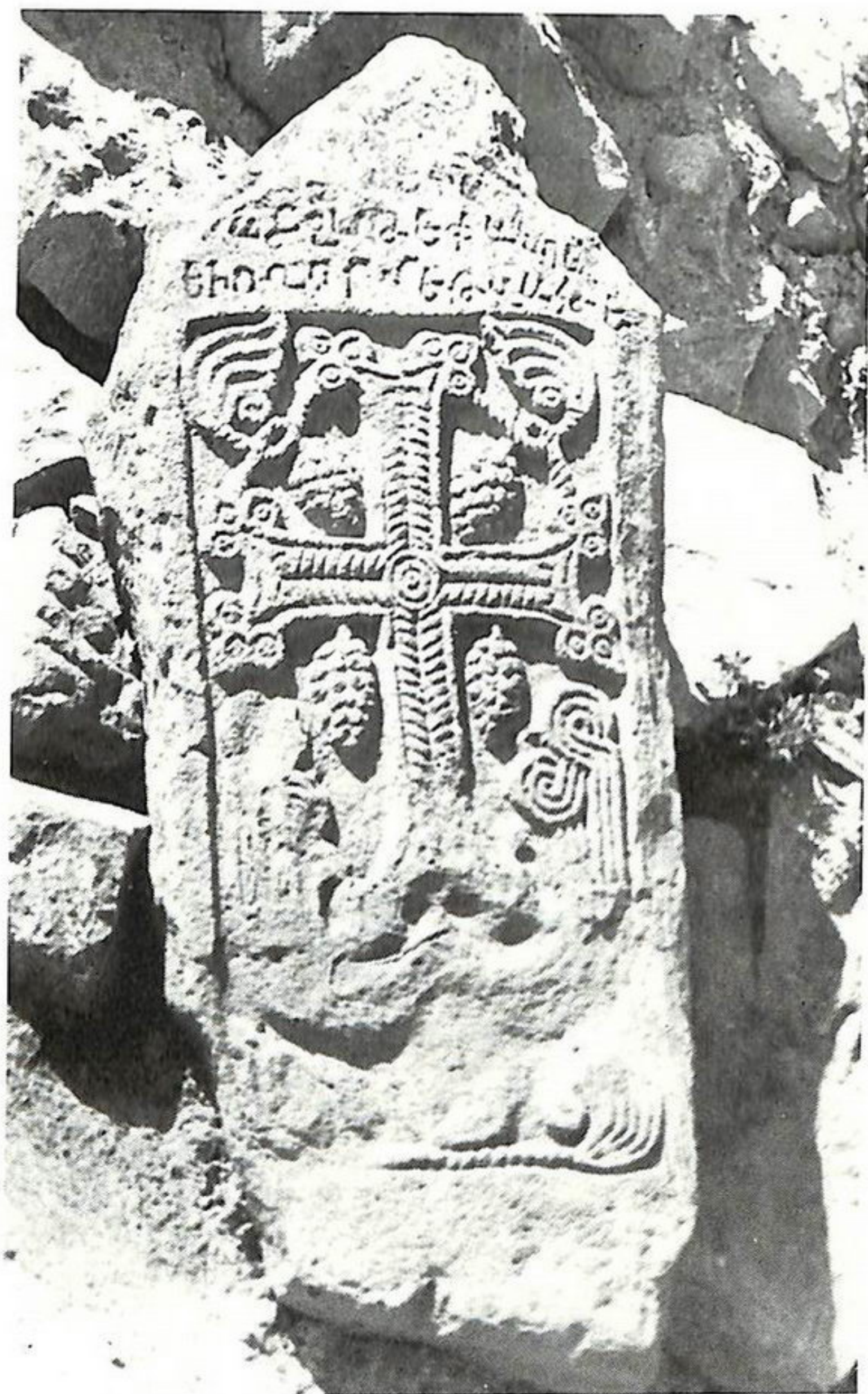
34. Մյզուն, XI դ.
34. Mtzgoun, XI c.

35. Օծոփ, Ս. Ստեփանոս եկեղեցի, XI-XII դդ.
35. Otzop, St. Stepanos church, XI-XII cc.

36. Օձուփ, Ս. Ստեփանոսի եկեղեցի, XI-XII դդ.
 36. Otzop, St. Stepanos church, XI-XII cc.

37. Օձոփ, Ս. Ստեփանոս եկեղեցի, 1138 թ. (կանգնեցվել է Ստեփանոսի հիշատակին)

37. Otzop, St. Stepanos church, 1138 (is erected in the memory of Stepanos)

38. Օծովի, XI-XII դդ.
38. Otzov, XI-XII cc.

39. Մցգուն, Ս. Ստեփանոս վանք, 1175 թ. (կանգնեցվել է Ումզադի և Վոհրի հիշատակին)

39. Mtzgoun, St. Stepanos monastery, 1175 (is erected in the memory of Umzad and Vohry)

40. Մշգուն, Ս. Ստեփանոս վանք, 1185 թ. (կանգնեցվել է Գահանուհու
և այլոց հիշատակին)

40. Mtzgoun, St. Stepanos monastery, 1185 (is erected in the memory of
Gahanouhi and others)

41. Կուրի, Ս. Նշանի կամ Հազարաթորաթի վանք, XII-XIII դդ.
41. Kouki, St. Nshan or Hazarabyouratz monastery, XII-XIII cc.

42. Աստապատ, Ս. Ստեփանոս կամ Կարմիր վանքի խաչապատկերով
շքամուրքը, XII դ.
42. Astapat, St. Stepanos monastery or Karmir vank, portal with
cross carvings, XII c.

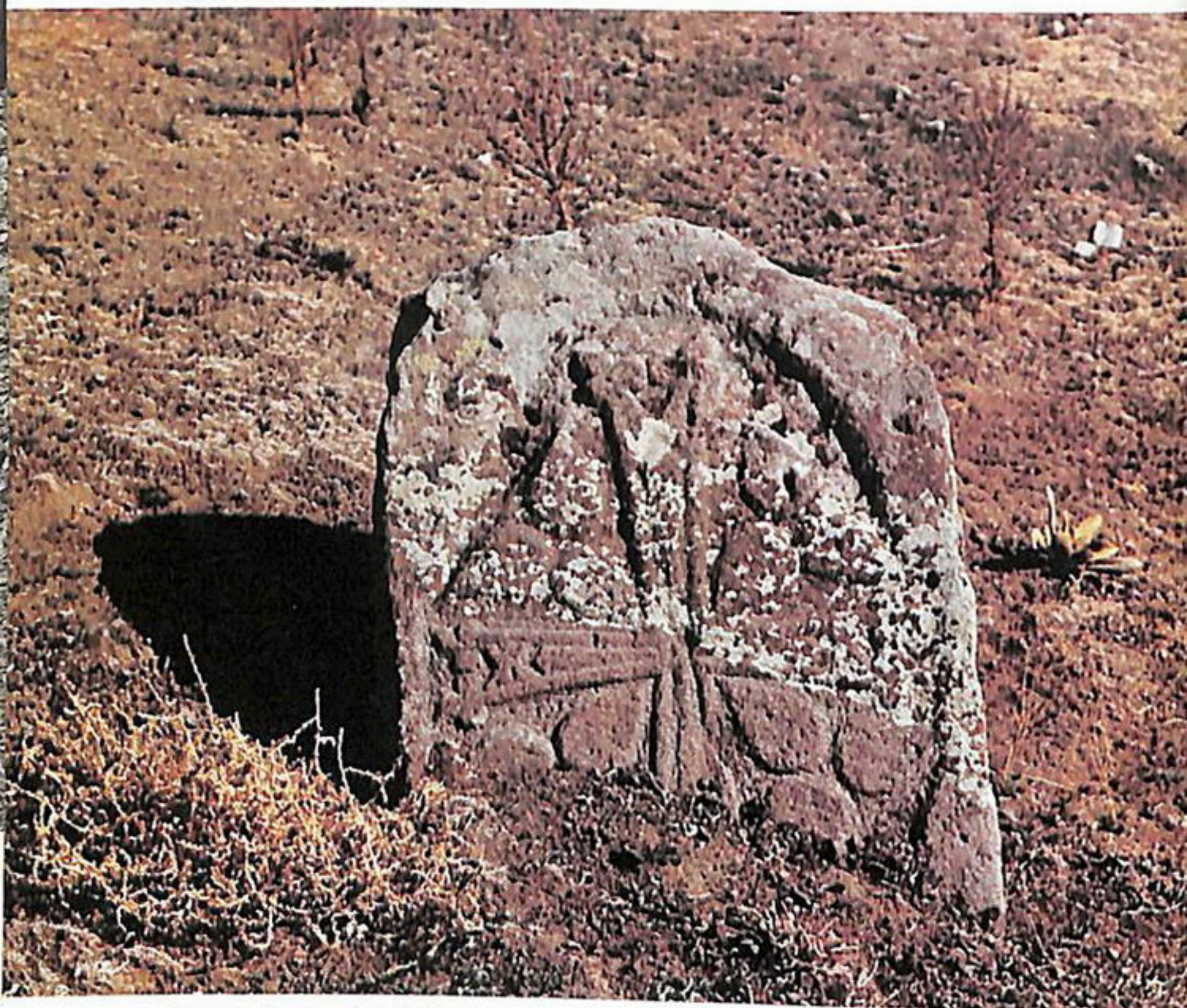
43. Նորս, 1259 թ. (կառուցվել է Սեթի հիշատակին)
 43. Nors, 1259 (is erected in the memory of Set)

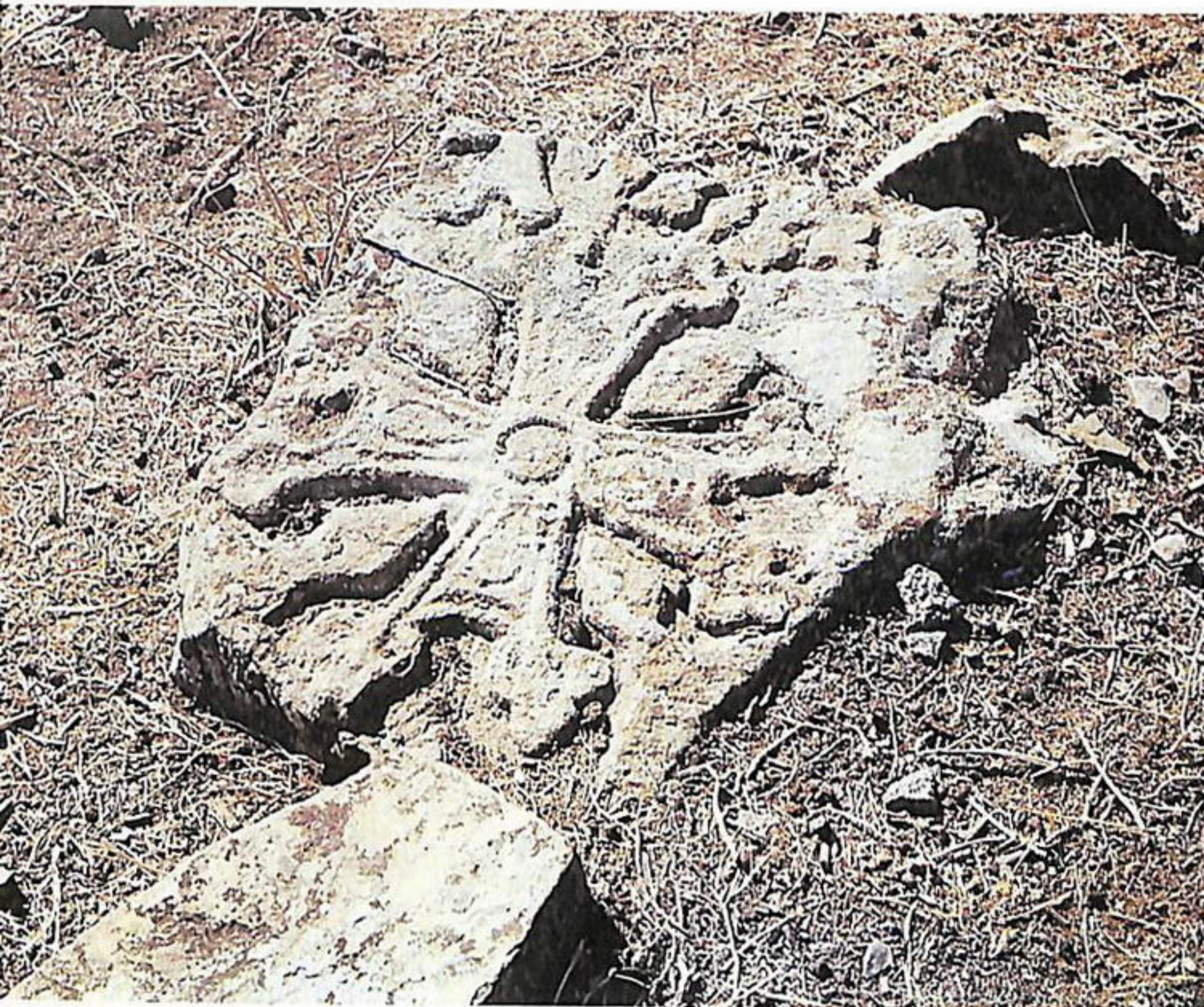
44. Փորսդաշտ, 1224 թ.
 44. Poradasht. 1224

45. Արմավաշեն, IX-X դդ.
45. Armavashen, IX-X cc.

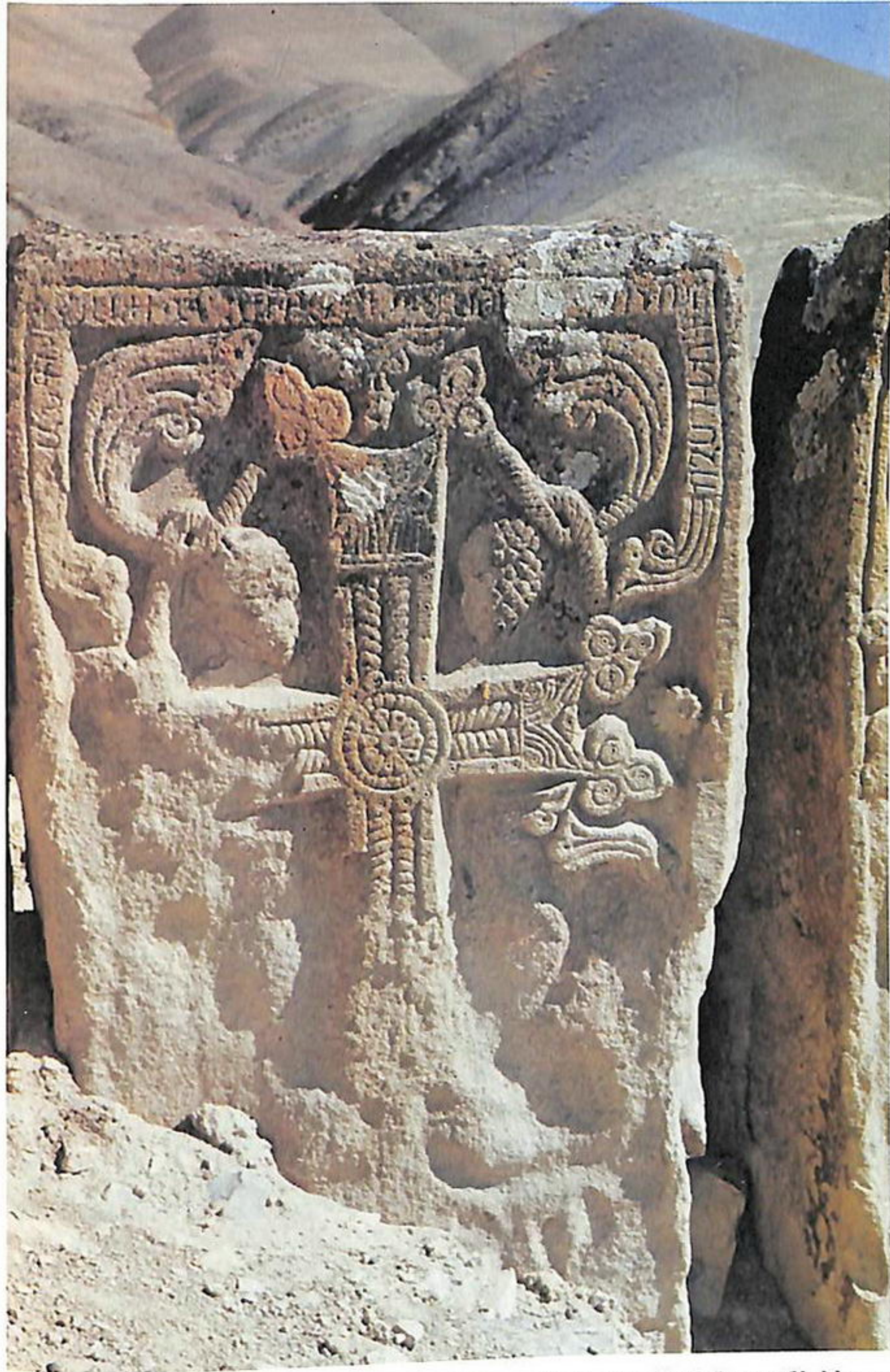
46. Արմավաշեն, IX-X դդ.
46. Armavashen, IX-X cc.

47. Օծոփ, X-XI դդ.
47. Otzop, X-XI cc.

48. Աբրակունիս, 1109 թ. (կանգնեցվել է Գրիգորի հիշատակին)
48. Abrakounis, 1109 (is erected in the memory of Grigor)

49. Օծոփ, Ս. Ստեփանոս եկեղեցի, XI-XII դդ. (կանգնեցվել է Ֆադլոնի հիշատ.)
 49. Otzop, St. Stepanos church, XI-XII cc. (is erected in the memory of Fadlon)

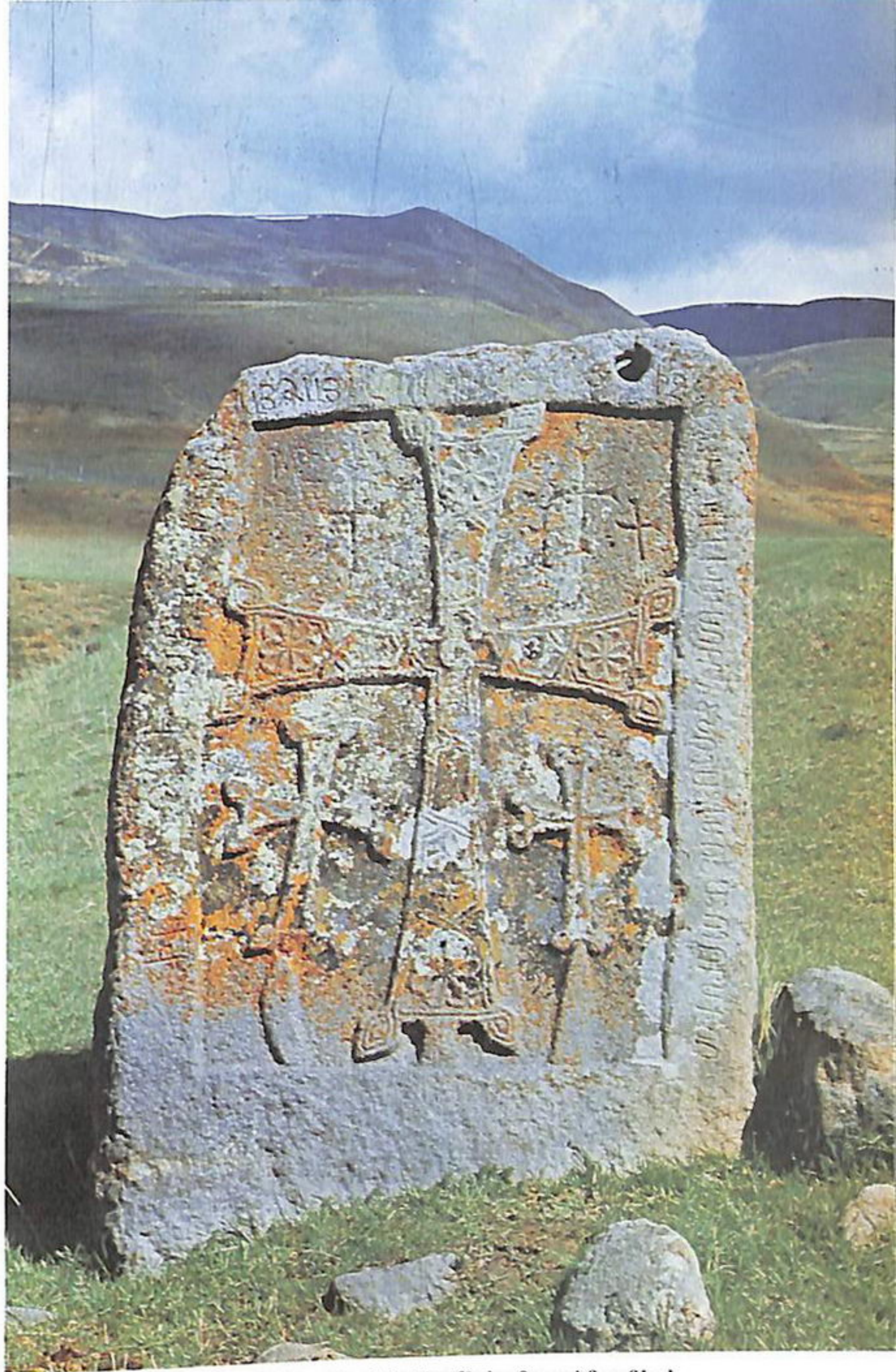
50. Փորսդաշտ, XI-XII դդ.
50. Poradasht, XI-XII cc.

51. Կճաճոր, XIII-XIV դդ.
51. Kdgadzor, XIII-XIV cc.

52. Նորս, 1275 թ.
52. Nors, 1275

53. Նորս, 1394 թ. (կանգնեցվել է Էլիկոմի և նրա ծնողների
հիշատակին)

53. Nors, 1394 (is erected in the memory of Elikoum and his parents)

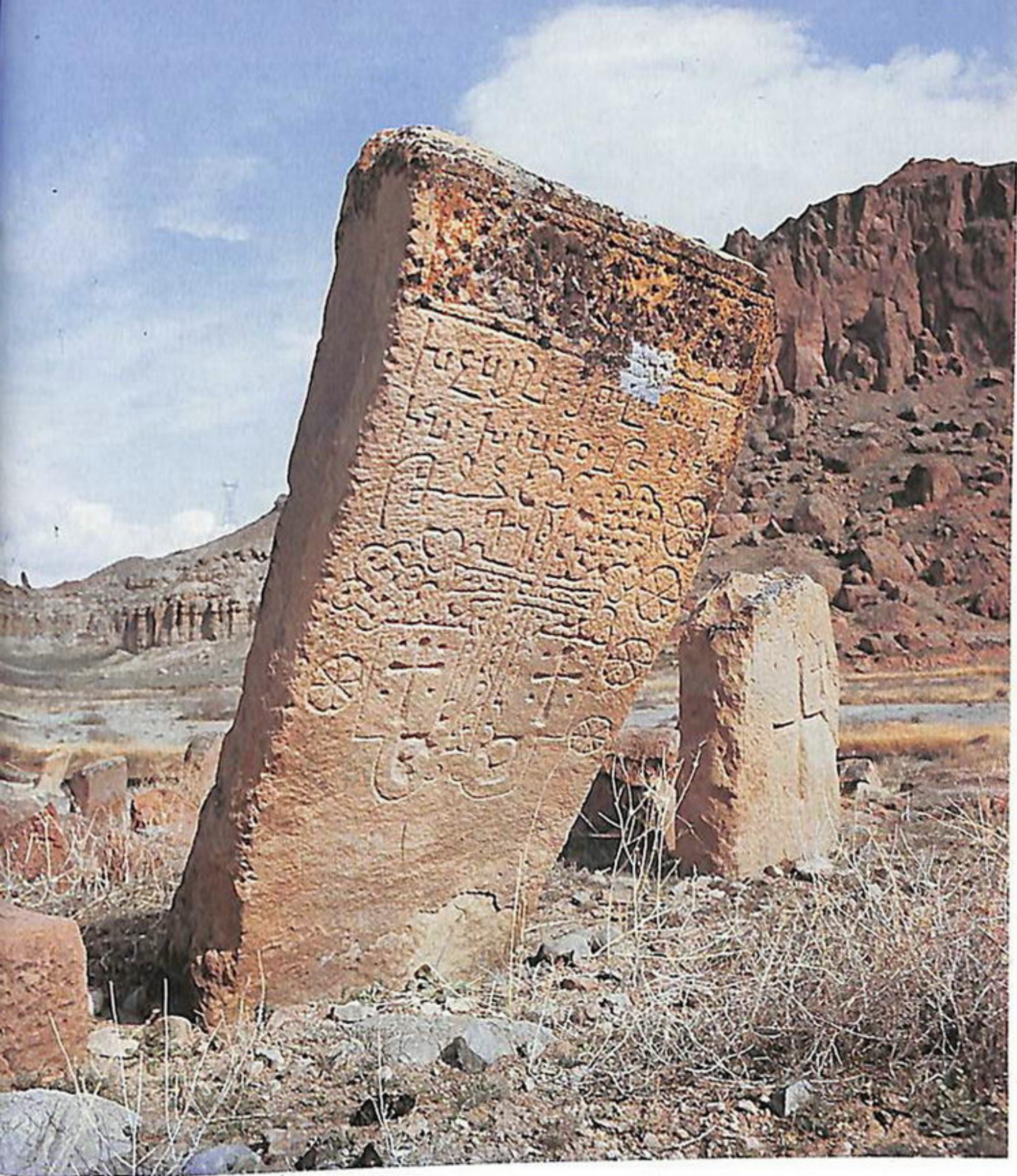
54. Ազնաբերդ, XVI դ.
54. Aznaber'd, XVI c.

55. Նորս, 1591 թ.
55. Nors, 1591

56. Ջուղա, հարված գերեզմանատեղի
56. Jugha, cemetery, a section

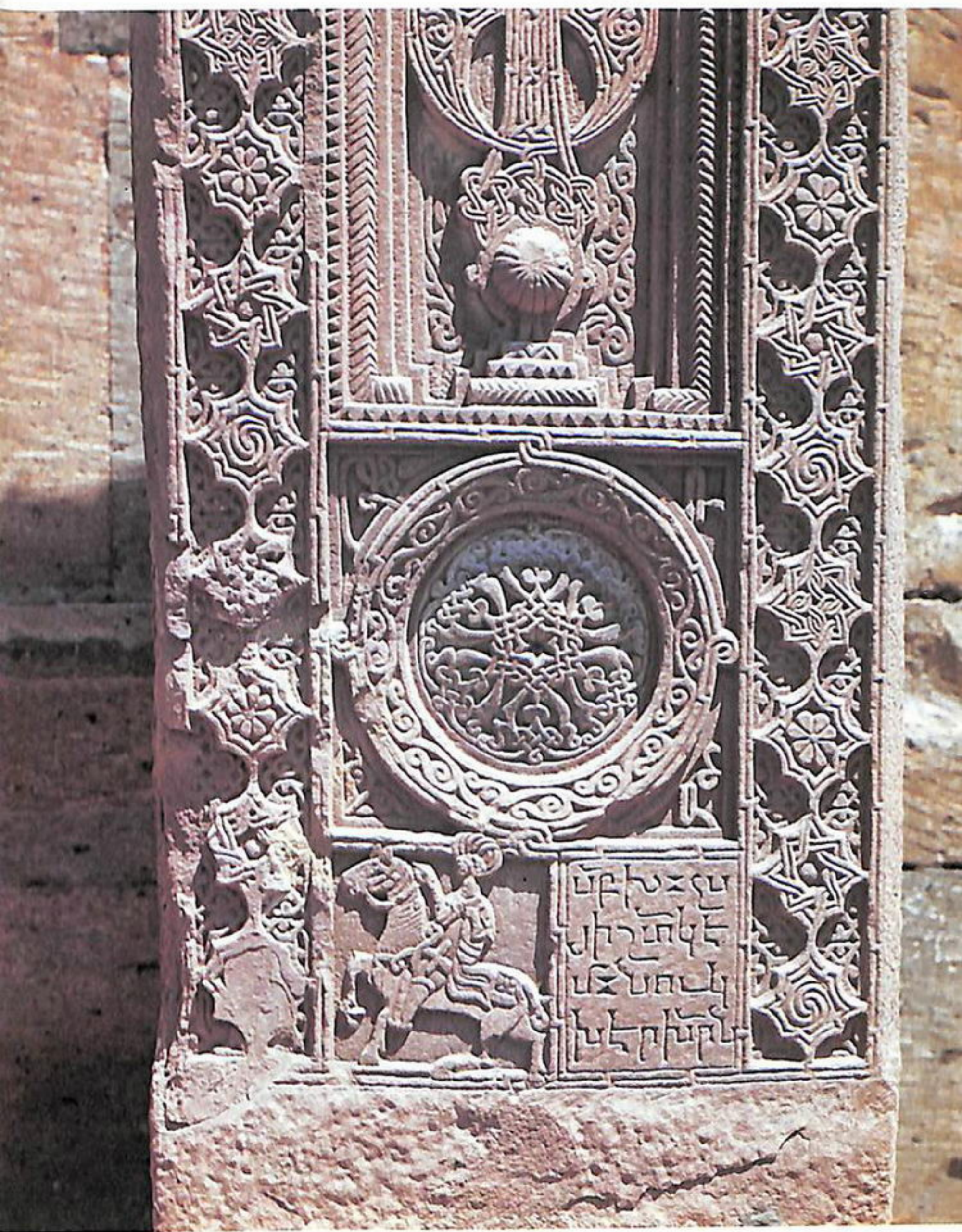

57. Ջուղա, 1535 թ. (կանգնեցվել է Հովասափի եւ Խանսուլթանի հիշատակին)
57. Jugha, 1535 (is erected in the memory of Hovasap and Khansoultan)

58. Ջուղա, XVI դ.

58. Jugha, XVI c.

59. Ջուղա, խաչքարի մանրամաս. 1602 թ.
59. Jugha, khachkar, a detail 1602

60. Ջուղա, խաչքարի մանրամաս, XVI դ.

60. Jugha, khachkar, a detail, XVI c.

61. Ջուղա, խաչքարի մանրամաս, XVI դ.

61. Jugha, khachkar, a detail, XVI c.

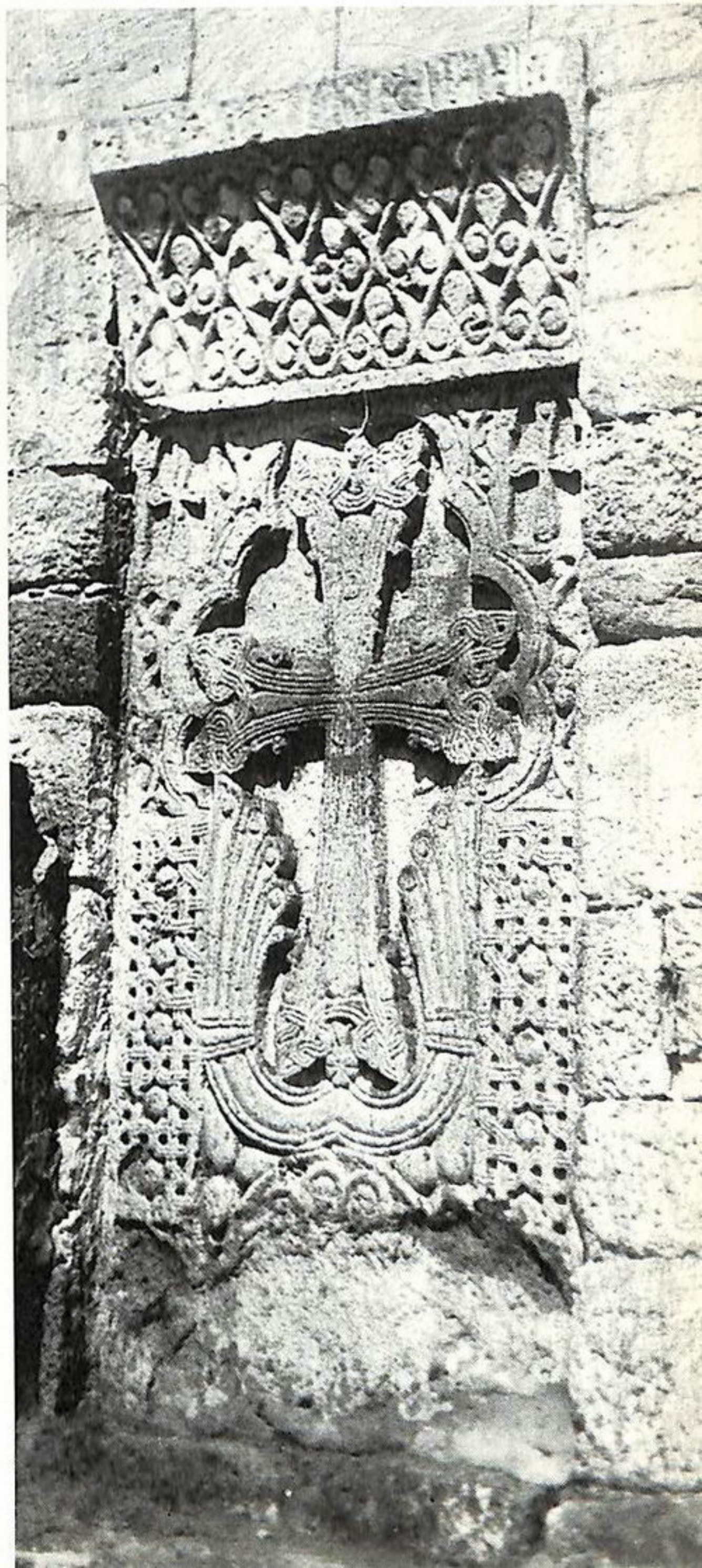

62. Նորս, 1251 թ. (կանգնեցվել է Գիգիի հիշատակին)
 62. Nors, 1251 (is erected in the memory of Gig)

63. Գոմեր, Ս. Գրիգոր եկեղեցի, XII-XIII դդ. (կառուցվելով է Տերիկի հիշատ.)
 63. Gomer, St. Grigor church, XII-XIII cc.(is erected in the memory of Teril

64. Գոմեր, Ս. Գրիգոր
 եկեղեցի,
 XII-XIII դդ.
 (կանգնեցվել է
 Շաքամի
 հիշատակին)
 64. Gomer, St. Grigor
 church, XII-XIII cc.
 (is erected in the
 memory of
 Shakam)

65. Յղնա, Ս. Սարգիս եկեղեցի, 1440 թ. (կանգնեցվել է մի խումբ
յղնեցիների հիշատակին)

65. Tzghna, St. Sargis church, 1440 (is erected in the memory of a group
of tzghanaets)

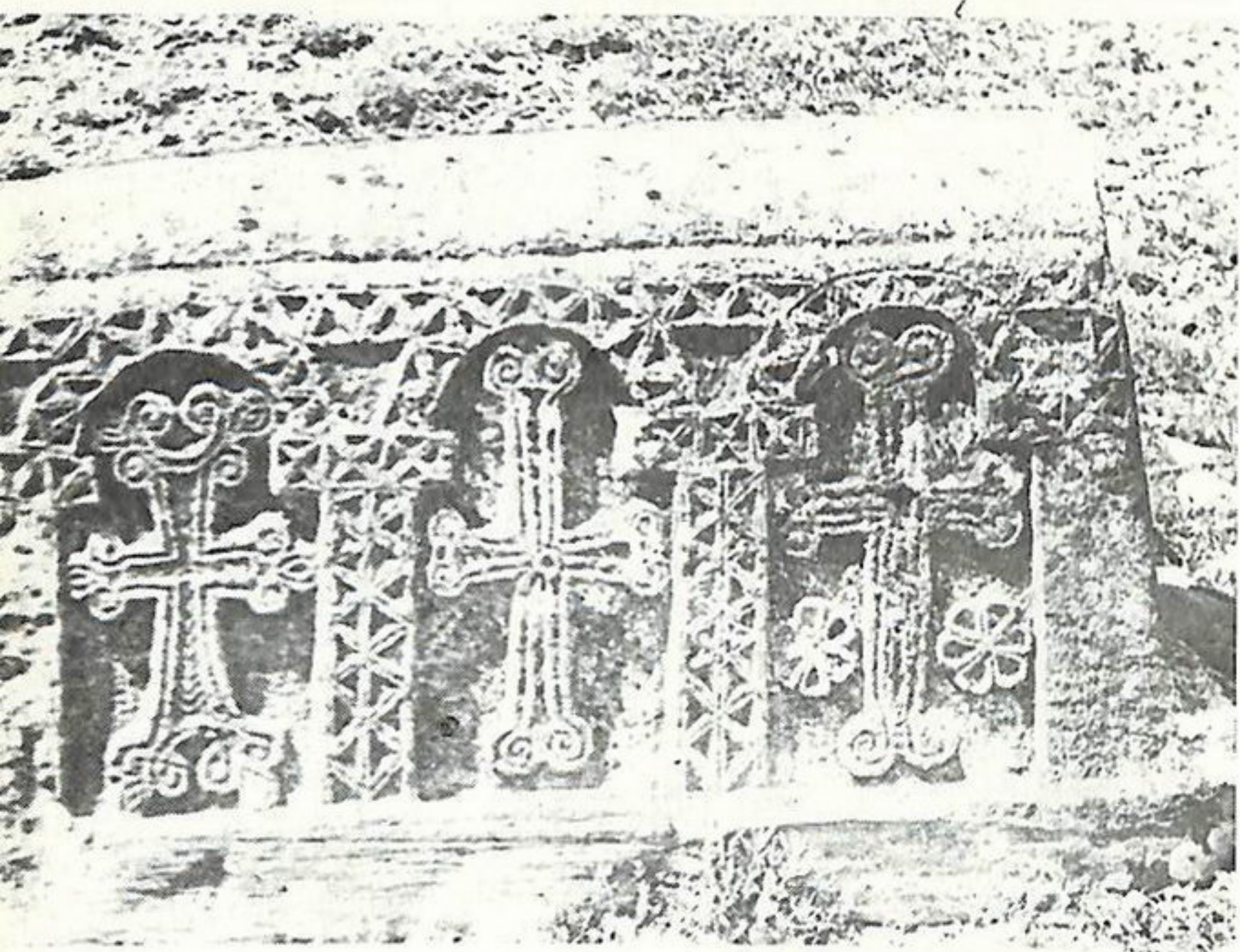
66. Օձուի, Ս. Աստվածածինի վանք, XV-XVI դդ.
66. Otzop, St. Astvatzatzin monastery, XV-XVI cc.

67. Օծուփ, 1661 թ.
67. Otzop, 1661

68. Շահապոնկ, XVI դ.
68. Shahaponk, XVI c.

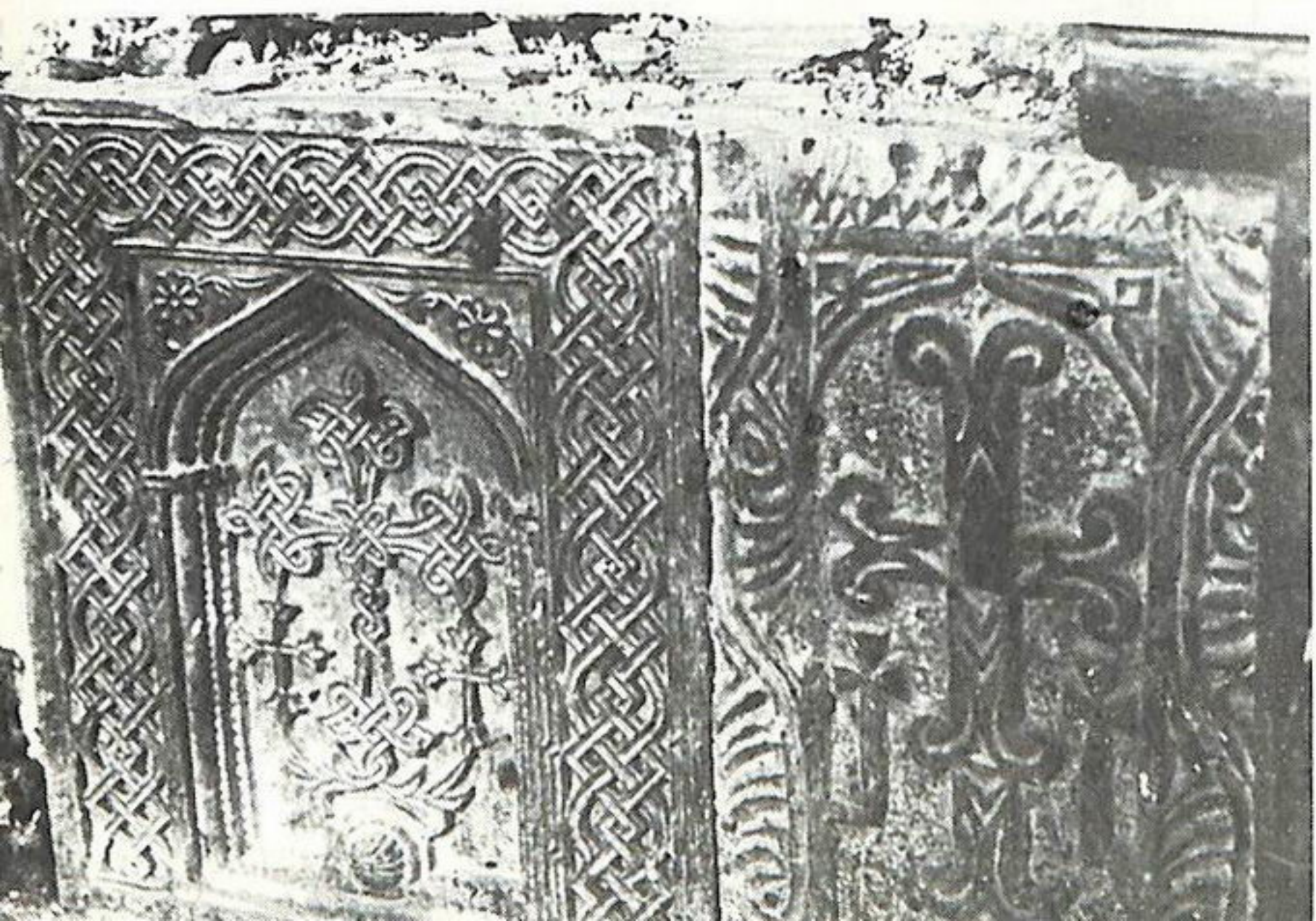

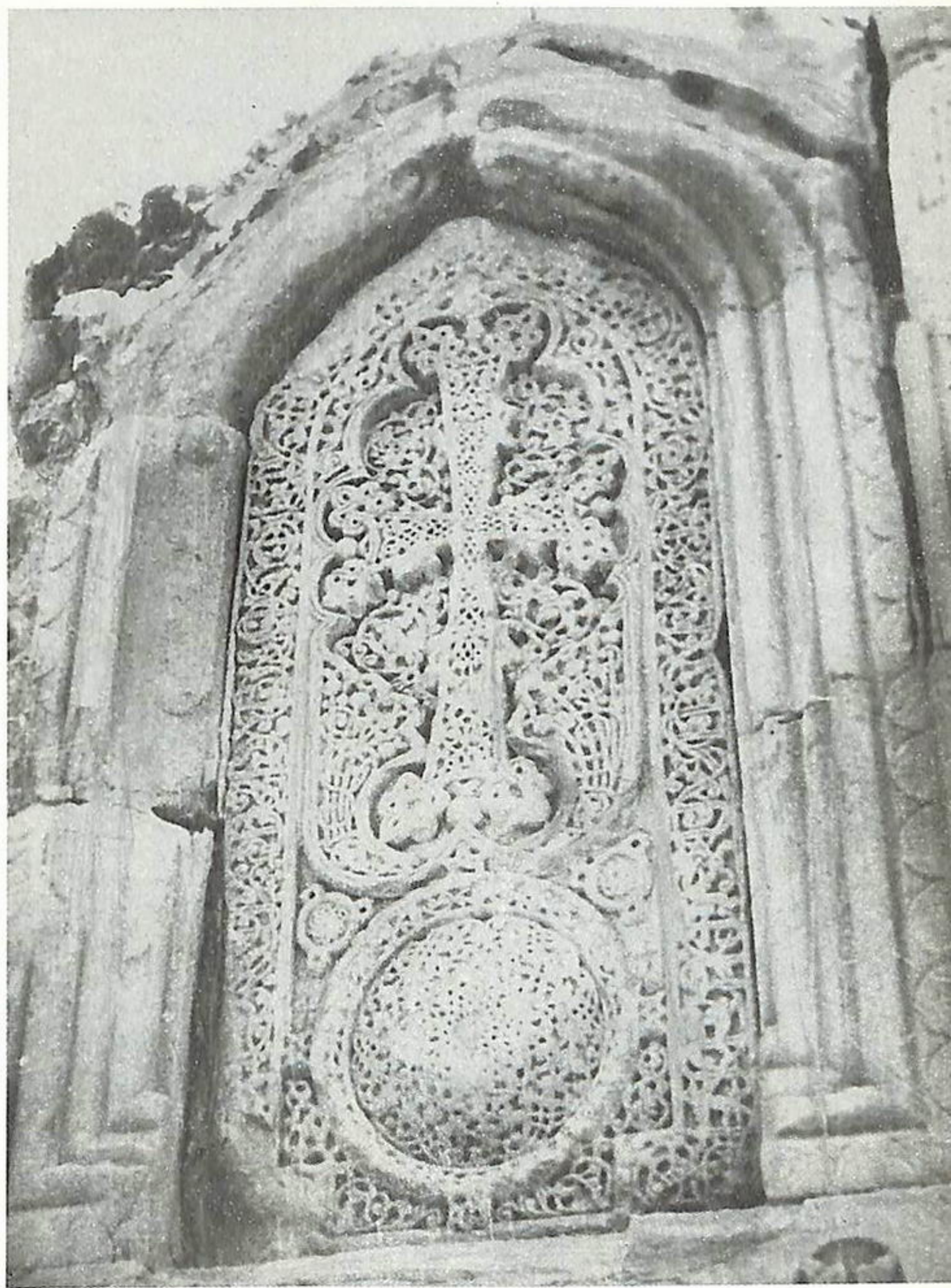
69. Օծոփ, խաչապարկերնեով քապանաքար, XVI դ.

69. Otzop, a gravestone with cross figures, XVI c.

70. Շորոտ, Ս. Աստվածածին եկեղեցի, բնաստեղծի խաչքարեր, XVI-XVII դդ.

70. Shorot, St. Astvatzatzin church, khachkars on the alter front, XVI-XVII cc.

71. Ջուղա, XVI դ.
71. Jugha, XVI c.

72. Ջուղա, հարված գերեզմանարևիչ

72. Jugha, cemetery, a section

73. Ջուղա, հարված գերեզմանարևիչ

73. Jugha, cemetery, a section

74. Ջուղա, XVI դ.
74. Jugha, XVI c

76. Ջուղա, 1564 թ. (կանգնեցվել է Բաբի հիշատակին)
 76. Jugha, 1564 (is erected in the memory of Bab)

75. Ջուղա, 1560 թ. և 1564 թ.
 75. Jugha, 1560, and 1564

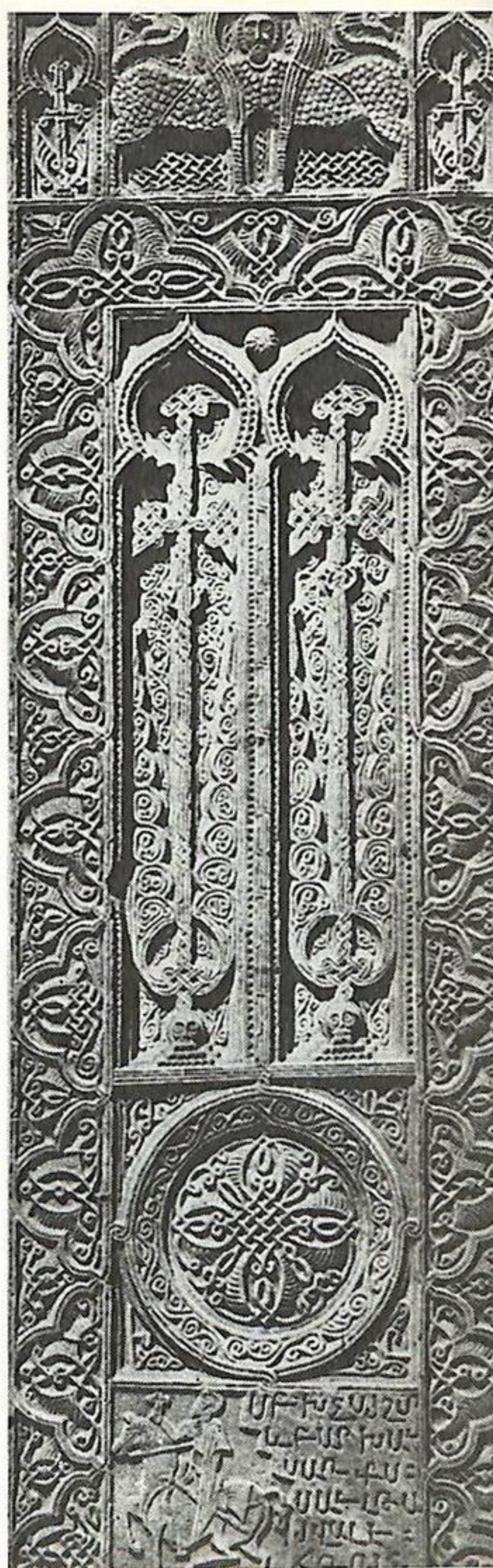
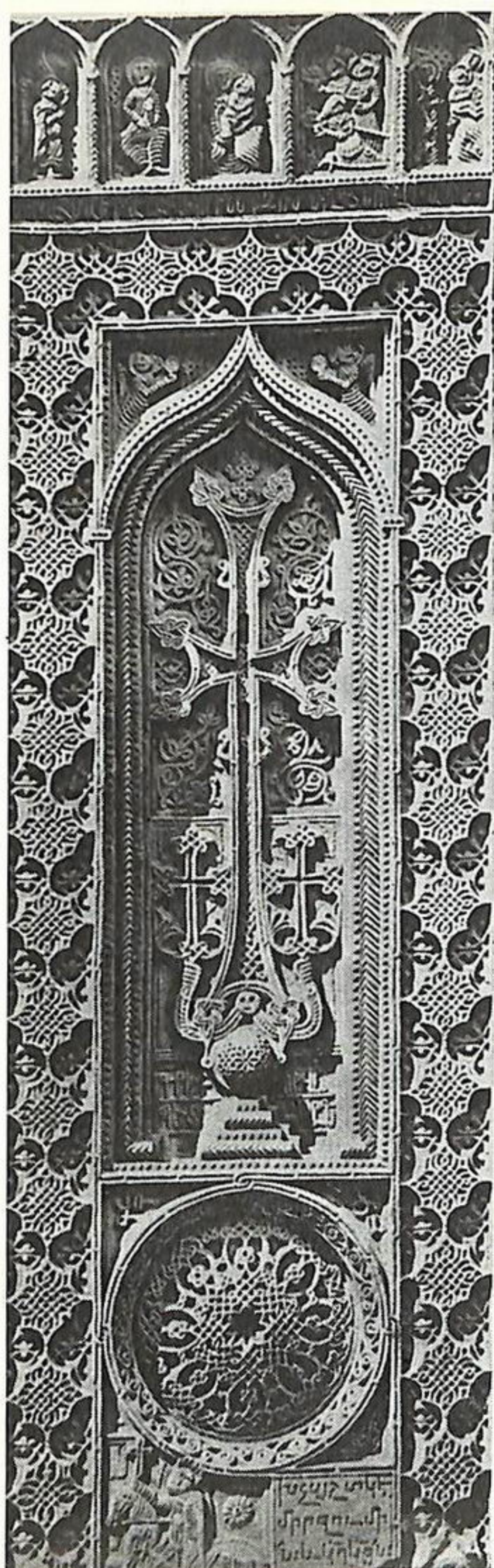

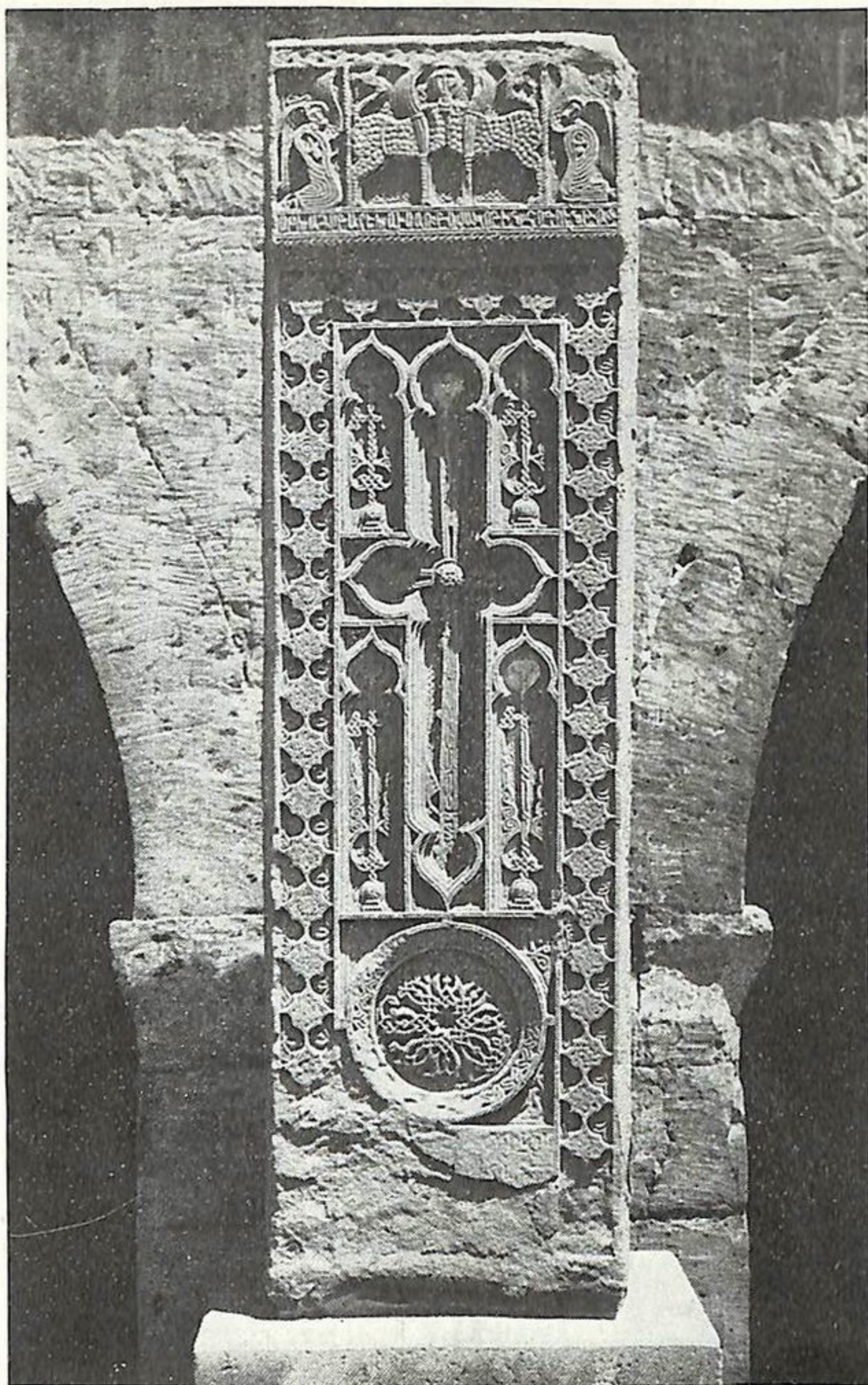
77. Ջուղա, 1558 թ.
(կանգնեցվել է
Միրզաբաշխ
սարկավազի
հիշարակին)

77. Jughha, 1558
(is erected in the
memory of
Mirzabashgh
Deacon)

78. Ջուղա, 1601 թ.
(Միրզումի
հիշարակին) և
1599 թ.
(Սալթանվալեի
հիշարակին)

78. Jughha, 1601 (is
erected in the
memory of
Mirzoum) and
1599 (is erected
in the memory of
Saltanvale)

79. Ջուղա, 1601 թ.
79. Jugha, 1601

[600 77]

ԱՐԳԱՄ

ԱՅՎԱԶՅԱՆ

ARGAM

AYVAZIAN

A 84026

ՆԱԽԻՉԵՎԱՆԻ THE KHACHKARS
ԽԱՉԻՐԱՐԵՐԸ OF NAKHICHEVAN

